ИСМАЙЫЛ ШЫХЫ

Гамэрд куулэси

НЕКАЈӨ

Достум Нүсејн Арифө

Нифталы хоха атын өрүјүнү дөјшәндә бир нәстәди јаһарк-јүјәнк өрүлдү. Јаһарк-јүјәнк өрүлдү, һәм дә өрүјү бир өз дә јахына, өрәјин алт тәрәфинә чөкди. Билмирдә: һава нәсти иди, өз ган-тер өнчәдәјди, амма өлачы јохду. Ө, өвәллар атыны һара кәлди өрүлөр, өрүшүнү дә тез-тез дөјүшөрди, гојмазды тәрләсин, јаһарк кәтүрүдү ки, ат өәфәсин дөрсин, нстәјәндә отласын, нстәјәндә мыхы гопардыб өлхәјә чумсун. Јаһар көзү көһәрин нишләдәјән дөрсинә, сөрәјин сөрәсинә, гыз тели кими јүкшәг јәлини бахмагдан дөјмәјән Нифталы чох вахт аты јәлләнәјән белинә галхар, бирбаш Күрә сүрүб чөкмәздиләр, чох вахт дә јәлиә јатыб о үзә өдләјәрди. О вахт өзүнүн дә, атын да горхсуз-һүрküсүз јохду. Һәм чөвөн иди, һәм дә... Амма өкди, иллаһа дә, кохалыа көчөндән сонра сөксөкөли јешәјирди...

О, остава әдәмларла дөкдирә чыхды. Архын үстүндән әдәләбә өчөлөри көксөндә дөјөндө. Көзүнү үфүлара тәдар үзәнө кәдән тахыл зәмиләрина зилләди. Астава мөһ өсирди. Гарагылы сүнбүлләр јаһышладыјды. Отлары чохдан сәралыб-солмуш дөрәләр-тәпәләр бу боз чөлләрин ортасында гошалашан говар өчөлөриниН јәрпәләрә дә хышылдајырды. Һансы рөһмәтлинсә сәваб үчүн өкдирк бу өчөлөрин дибиндән ахан өрхын сүјү да гырчыыланыб шырылдајырды. Нифталы хоха көлкәјә атылмыш палаза, дешөкчө вә мүтәккејә бахды. О, һамыша бинчинчләрин баш чөкдө дурада үзәнә дөнүнләрди. Индә да һәмишәки кими өлә јәрләгли-јасәгли палазын үстүнә көчкб мүтәккејә дирсөкләнмиш өстөди. Өстөди ки, өстө тәнтитсә дә нө чөкмәләрнин сүјнсүн, нө дә түфәнкинин, голтуғатлысыны чыхардб јәнына гојсун. Амма көрду ки, мүмкүн дөјил, тәр јүјүб апарыр. Бир дә кимдән горхмөздө! Көрәм јә'ни ки, бу саат Диличан тәрәфиндә, јәјин өстинә дә бу өраларда олмәздө. Олса дә, горхсу јохду. О, өмрүндә өли јәлын адама күлләө атмазды. Бирчө о көдөдән өнтиҳәт едирди. Кимдән гәнидән сонра бураларда, колда-көсдә доланырды...

Түфәнкини өгача сөјәкдә, чөкмәләрин сүјүндү, јахасы гәјтәнлы көјнәјинин дүймәләрини бошалтды вә палазын үстә үзәнө мүтәккејә дирсөкләрдә. Дөсмәларынын үчларыны дүүлнәјиб башларына кечирдөн бинчинчләрин һавада парылдәјән ораглары чинкилдәјәрди. Бу чинкитиларр өввәзларын хышылтысына гарышырды. Бинчинчләр тәпәсиндә, кидник ишләрини тәзө гүтәрәб алдыглары һагғы өлә бурадача, өрәндөчө, јыырмада дөјүб тахыллараны јәләрө, баларалыра апарсынлар. Елә Нифталы коса да тәләсирди. Ө! чохдан јәләрә галхмышды. Амма о, көчүнү сахламыды. Сөзүн дүзү көндө так галмөгдән өһтијатланырды. О гәдәр анасынын әмөјинин хәсиһ өөр ки... Елә бирн Көлмө Мүршу...

Онун өслинин-нәслинин һәрдән олдуғуну көндө һеч кәс билмирди. Бирчө о мө'лум иди ки, чөхдөн—лап чохдан Нифталыкилин доғрасында үзү сыбасы јамаллы, өчиндан улгуму галхыб өнөн, мө'лумушкун бахышлы бир оғлан бојнуну бүкүб дөјөмшөлды. Өлиндө өса, чијниндө нимдаш һөјә, башында үзүү төкүлмүш папаг варды. Сојуғдан скр-сифәтн бизбиз бојо олмуш, доғалары гәјсәгланмышды. Көзү батмыш, бөбөкләри гүјнун дибиндәки су кими күчлө ишыгдајырды. Сәскүјө бәјәрө чыхдалыр, итләрө әчмагламдылар, «өә бала, кимсән?» — дөјө доғгаздөкини сәслөдирдөр. Нифталынын атасы күрküнү чијнинә салды, өглу или барабар доғтаза чыхды, һарданса азыб кәлмиш бу өллаһ бәндәсинә тәфәрриәлө бахды вә баша дүшдү ки, бура адамларына охшамыр. Сон вахтлар бөлөларинә тез-тез раст кәлмөк олурду. Јә дүшмәнинин өлдурәндән сонра баш алыб бураларә пәнаһ кәтирир, јә дө бир пәрчә чөрәк үчүндән чөлләрө дүшүрдүлөр. Кими оғлөны тәпәдән дырнаға дөгә сүзду вә «јох, бу адам өлдүрүб гачанә охшамыр» — дөјө үрәјиндән кечирди. — Јағын башта әммәси вар». Өслинә бахсан кишинин оғланын чүхура дүшмүш көзләриндән хошу кәлмәмишди. Елә бил оғлан бүнү баша дүшдү, гышын кирпәкиндә галыдан көрк гәтәрләмәсинә өнөлдө вә сәсинә јәзылмыг өөрди:

— Гачғынам, әј дөјө, һеч кәсим јохду.

Кишн оғлунун үзүнө бахды, Нифталы нсө өзүнү гачғынын јыртыг чөрәкләрә дүшмәсә бармағына зилләмишди.

— Бизим гәпәнә сәнә ким нишан өөриб, а бала?

— Һеч ким. Јолу әлимә алыб кәлмишәм. Аллаһ өзү көндөрө. Гәпәнизә пәнаһ кәтирмишәм.

Ата оғла бахды, оғул да атаја.

— Адын нәдир?

— Мүршүд.

Дүзмү дөјөрдө, өјримм, бир аллаһ билирдө. Кечмиш јох, шәһидө јох, өлмә адам өөр. Елә о күндән оне кәнд арасында «өөлмө Мүршүд» дөдилдө.

Өввәлчә мала бахды, сонра өкинө-бөчинә өөтдө. Нифталынынсә дөстәлшөб дал гардаш оларлар. Атасы өләндән сонра Нифталы она торпаг да вөрдө, көмөкләшиб балача бир дахма да тикдирдө. Мал-гарадан пај әјырыб, бир өт дө бағышлады. Гоһум гызлардан бирини дө алыб ону өв-өшик сөнөнөнө өлдө. Көлмө Мүршүд дөрибөш иди. Өлинә мөја саланда сонра Көнчө'ә, Тифлисә әјәр өлө. Долаанмасы да јахшыышды, өзү дө күмөрлөшдө. Иллар өтдү, оғул-ушаг сө-ниби олду...

Амма Нифталы бир күн өштдн ки, Мүршүд өрөдөнө инчидөр, һөфтәлә-ла өвә кәлмир, шәһәрдә көфдә-дөмөгдөдө, үшаглараны бахмыр. Үрәјө көтүрмөдө. Јанына чағырдыдөры. Иккинчи күн көлдө, Мүршүддән чөвөб чыкмады. Бир күн, тәсадүфән, Пөјлу јолунда да гөбәлиндө...

— Нијә көрүнмүрсән?

— Нә олуб, көрүнмәјәм өөчиб?

— Бәлкө, бир сөзүм вар.

— Сөнин мөнө нә сөзүн олө билөр?

— Ө, нә јөкө-јөкө данышырсан!

— Данышмајанда сүсмәјәчәк ки!

Атлар јүјәнк кәмирдө фынхырышды. Дөш-дөшө кәлиб дөл әјләр үстүндә фырлаңдылар. Јолун тозу көјә галхды.

— Ө, дөјәсән, көзүн әјләјиб атыны сөчмир, нә тез һөвәләндин, јохса мөни танымырсан?

— Көхлығынмы дөјирсөн?

Нифталынын бөдәнинә ган сычрады. «Өстафируллә, ләнәт сөнө үз шөјтө!» — дөјө өзүнү күчлө зө алды. — Бунун башына ат тәпидөр, өдир, нијә бөлө сөгсөлдөјирсө?».

— Көхлығымы јох, көсдөммө дүзчөрәји јадына салмаг истәјирөм.

— Адам дүз-чөрәји баша гахмаз.

— Дүз дөјирсөн... Бөс гөбәгдөки ганмәјәндә нечө?

— Артыг-өскик данышма, сөзүнү дө.

Нифталы коха бу дөфө дө «ләнөт шөјтана» дөјөб өкрөнө бөгду.

— Бир дө өштгсм ки, өрөд-ушаг өл галдырыбсан, сумсүк өт кими онун-бунун гапысында јалланырсан, күрсөјө гошулурсан, дөлына бүлөв чаллам.

— Гапат өтрөјирсөн, кечмишим дө јанына аларсан!

— Ө, көлмө көпөкөлгө, мөнө чөвөб гајтарырсан!

Гамчынын көјдө шаггалдамасы илө Мүршүдүн өтөк дөрнаһынын дибинө дүшмөјө бир олду. Нифталы коха өлө јаһарын үстүндән ону бүдөрлдө. Ат дө сөнөбк кими гөзөбланиб ону чачынынын өтлыө сөлды. Коханын өөрсө сөјрдө. Сөнрөјүб јаһардөн дүшдү. Тоз-торпаг өчиндө гөбәлөнө Мүршүдүн јахасындан тутуб јолдан көнара сүрүдү. Көнчөр һавада парылдөдө.

— Гапат өтрөјмөсөн, көчмишимлө, әј Нифталы, мөни өлдурма!

О, дизин-дизин сүрүндү. Коханын бөлдырларыны гучөлдө, сонра дө өллөрини јалдө. — Сөн гөгөмын көру, сөн өтөјын кмөны мөни чөвөр бөлдөрјөјин башына, сөн јөдијммз дүз-чөрөк, мөни бөгөздөмө, ушагларым јөзыгды.

— Дүз-чөрөк бөлинн гырсын! — Нифталы коханын голлары бошалды. Топлан илө ону өүрүб, өјрөмм бир шөјдөн өрөлөрммүш кими көнара чөкилдө. Көнчөр гынына гојуб, папағы илө төрнин силдө. Үз-көзүнү түршудуб јолун өртөсина түпөрдө. — Дө көт, гурбан олө өөдөкилөрө!

Мүршүд динмөз-сөјлөмөз өјөрө дурду. Үстүнүн тозуну силдө. Елө динмөзчө дө јаһарын гашындан јөпшыб өтын белинө галды. Бир хөјли сакитчө көнөр сөрө сүрдү вө бирдөн јаһарын дөртөб атын башыны көрп ганырды.

— Јахшы, а коха, борч олсун, бу һајфы сөндөн әлмөсөм киши дөјилөм. — Нифталы коха өзүнө өзүнө атын белинө дөндөрөб гышгырды. — Мөнө сөнрыдыынын ганныны да өөлиб өпөрө бөлөрсөн!

Коха өтө мөнөб түфөнк һөрлајынчан тозлу јолдө өөдөн өөк. Сөһөрси да өштди ки, Мүршүд башынды көтүрүб көндөн гачыб...

Һөвөдөн од өлөнирдө. Көвшөнлөрдөн галхан илгым төндир өлову кими һөвөлө јалдө-јалдө бөз төпөлөрө өшыб көндин үстүнө јөлөјөр, орөдан да сүјү шөлдөрлөјөн Күрүн үстүндөн көчиб Гөрөјөзө мөшөсинин өгачларыны гөрсөјөрдө. Нифталы коханын өөлкөсиндө узөндөрө өгачлары өөдөсинө јөлөшмөшө чырпылардар сөс-сөсө өөриб өлө чырылдашырды ки, адөм гулағыны тутмаг өстөјирдө. Нифталы коханы өстө, үстөлик дө чырпыларадан сөсө төнтитмишди. Өјгларны сүјө салыб бир өз дөнөјө өөк вө сөнөнө, башына јүјүб сөрөлө-мак өстөди. Өјөгө дурду. Јахасы гәјтәнлы көјнәјинин сојунду, өјгларыны сүјө саллады. Өөчүнү долдуруб сөнөсинө, үзүнө чөкдө, үлкүлө гырхмыш башына өстөјдө. Бадөмдө гөрөнөнлө јөјөлдө. Елө бөлөчө—өјглары үзө өтуруб үзөглара бахды...

Сөзүн дүзү, бөзмишди. Кохалыа көчөндөн сонра рөһөт јох иди өлө бөлөмирди. Үрәјиндөн олду-олмаз, онунла-бунунла дөртышыр, өстөсө дө—өстөмөсө дө хөтрө дөјирди. Гыргадан бахана өт бөлөндө көзөб кохалыг өлөмөк асан өөлө. Елө бөлөмирди ки, өзө өөрөнөр, өө, адөм да јөдөнданд чыхар. Нифталы коха бунлара хөјли сонра баша дүшдү. Онө көрө да үчдө-бөчдө һөрлөнмөјө чалышырды. Ачыг олмурду. Диван-дөрөдөн өз гөдөр үзөг көсө ө, онтөрөнө көзүнө саташмамаг чалышса да өхтөрөб тапыр, үзүнү дөкдөјөрдөлө өз, филан өгруну нөјө тутмамыслан, филан гачаға нөјө чөрөк өөрөбдөр, нөјө јохусаг ки, Гачаг Көрөм Күрдөн көчиб јөјләрө гәлыбб! Көрөм һеч, окуула ган дүшмөнө өдилдө. Амма һөр бүјүрдөн сонра өл-өө илө үз-көз ол көрум, өөчө олурсан! Начөнлө, јөнө өө өө өө! Башлөјөрдө өтлы казөклөр фөтөнлөрөнө чөлө өөлмөрдө, үјөздөн мөрөзөнө јөјырлар кохалары, үрөдөнилөрө о ки өөр дөнлөјырлар, өбөр-бөрөнө нөјө гырмысынды?» — дөјөрдөр. Сонра дө јөјөб-өөрлар, өөдөкдөрө кими дө тозанаг гөпөрдөй көдөрдөр. Сөн гөлырсөн чамаатла үз-үзө. Өгру дө сөнөндөр, гачаг-гулдур дө. Ө!, вөзнфө јөмөн көтөкөгө шөдөр. Самылы, көгөлны бир бөјунудурдур. Елө өн, бөјнуне гөјдулар, самы бөгларныс хиртдөјөјөн өлтындан бөгладылар, өндөн сонра белинө минөб көтөнлөрө сөмтө сөөјрдөмөкдөр. Јө көрөк нөмуса бөгулуб дөзөсөн, јө дө өлөрлө өө өзүнүн бөрөбөр сүрүјүб бөјнуурулу-мөјнуурулу төкөсөн Күрө...

О, хөјли белөчө, өјөгы суда, фикри үзөглөрдө, өрхын көнөрөндө отурду. Күр тәрөфдөн өөб, бөбөрөлөрө јөнынын дөкдирө галхан тозлу-торпаглы јолда көлөн өтлылары көрмөдө. Чырчыламөлөрин сөси гулағына дүшдүјүндөн өтларын фынхырышлысы, узөнкөлөрнин чинкилтисиндө өјг. Тәлөтөлөрнө өөштмөдө. Бирчө оны һисс өтдө ки, күлө өчөлды, күрөјө говуду. Өјөглараны судан чыхарыб гаматнин дүзөлтди, гөнрылыб јолө бахды. Көрдү ки, өтлыларда бир јүјөн чөкиб көнөр шөһө галдыр-ды, көрө дөнүб кимнинсө үстүнө гышгырды. Гамчы шөгшөлдөды.

— Намөрд көпөкөлгө!

Дөйө һөр нө өштмөдө. Көвшөнлөрин хышылтысы, јөрпөглөрин пычылтысы, өрхын шырылтысы, чырчыламөлөрин сөси бирдөн-бирө зөөфөлдө, узөглөшдө, узөглөшдө вө өөшдилмө олду. Һөвөнө гөрсөлдөн өлгын, өлө баларөјрын башына, сөн јөдијммз дүз-чөрөк, мөни бөгөздөмө, ушагларым јөзыгды.

— Дүз-чөрөк бөлинн гырсын! — Нифталы коханын голлары бошалды. Топлан илө ону өүрүб, өјрөмм бир шөјдөн өрөлөрммүш кими көнара чөкилдө. Көнчөр гынына гојуб, папағы илө төрнин силдө. Үз-көзүнү түршудуб јолун өртөсина түпөрдө. — Дө көт, гурбан олө өөдөкилөрө!

Мүршүд динмөз-сөјлөмөз өјөрө дурду. Үстүнүн тозуну силдө. Елө динмөзчө дө јөнынын гашындан јөпшыб өтын белинө галды. Бир хөјли сакитчө көнөр сөрө сүрдү вө бирдөн јөнынын дөртөб атын башыны көрп ганырды.

— Јахшы, а коха, борч олсун, бу һајфы сөндөн әлмөсөм киши дөјилөм. — Нифталы коха өзүнө өзүнө атын белинө дөндөрөб гышгырды. — Мөнө сөнрыдыынын ганныны да өөлиб өпөрө бөлөрсөн!

Коха өтө мөнөб түфөнк һөрлајынчан тозлу јолдө өөдөн өөк. Сөһөрси да өштди ки, Мүршүд башынды көтүрүб көндөн гачыб...

Һөвөдөн од өлөнирдө. Көвшөнлөрдөн галхан илгым төндир өлову кими һөвөлө јалдө-јалдө бөз төпөлөрө өшыб көндин үстүнө јөлөјөр, орөдан да сүјү шөлдөрлөјөн Күрүн үстүндөн көчиб Гөрөјөзө мөшөсинин өгачларыны гөрсөјөрдө. Нифталы коханын өөлкөсиндө узөндөрө өгачлары өөдөсинө јөлөшмөшө чырпылардар сөс-сөсө өөриб өлө чырылдашырды ки, адөм гулағыны тутмаг өстөјирдө. Нифталы коханы өстө, үстөлик дө чырпыларадан сөсө төнтитмишди. Өјгларны сүјө салыб бир өз дөнөјө өөк вө сөнөнө, башына јүјүб сөрөлө-мак өстөди. Өјөгө дурду. Јахасы гәјтәнлы көјнәјинин сојунду, өјгларыны сүјө саллады. Өөчүнү долдуруб сөнөсинө, үзүнө чөкдө, үлкүлө гырхмыш башына өстөјдө. Бадөмдө гөрөнөнлө јөјөлдө. Елө бөлөчө—өјглары үзө өтуруб үзөглара бахды...

Сөзүн дүзү, бөзмишди. Кохалыа көчөндөн сонра рөһөт јох иди өлө бөлөмирди. Үрәјиндөн олду-олмаз, онунла-бунунла дөртышыр, өстөсө дө—өстөмөсө дө хөтрө дөјирди. Гыргадан бахана өт бөлөндө көзөб кохалыг өлөмөк асан өөлө. Елө бөлөмирди ки, өзө өөрөнөр, өө, адөм да јөдөнданд чыхар. Нифталы коха бунлара хөјли сонра баша дүшдү. Онө көрө да үчдө-бөчдө һөрлөнмөјө чалышырды. Ачыг олмурду. Диван-дөрөдөн өз гөдөр үзөг көсө ө, онтөрөнө көзүнө саташмамаг чалышса да өхтөрөб тапыр, үзүнү дөкдөјөрдөлө өз, филан өгруну нөјө тутмамыслан, филан гачаға нөјө чөрөк өөрөбдөр, нөјө јохусаг ки, Гачаг Көрөм Күрдөн көчиб јөјләрө гәлыбб! Көрөм һеч, окуула ган дүшмөнө өдилдө. Амма һөр бүјүрдөн сонра өл-өө илө үз-көз ол көрум, өөчө олурсан! Начөнлө, јөнө өө өө өө! Башлөјөрдө өтлы казөклөр фөтөнлөрөнө чөлө өөлмөрдө, үјөздөн мөрөзөнө јөјырлар кохалары, үрөдөнилөрө о ки өөр дөнлөјырлар, өбөр-бөрөнө нөјө гырмысынды?» — дөјөрдөр. Сонра дө јөјөб-өөрлар, өөдөкдөрө кими дө тозанаг гөпөрдөй көдөрдөр. Сөн гөлырсөн чамаатла үз-үзө. Өгру дө сөнөндөр, гачаг-гулдур дө. Ө!, вөзнфө јөмөн көтөкөгө шөдөр. Самылы, көгөлны бир бөјунудурдур. Елө өн, бөјнуне гөјдулар, самы бөгларныс хиртдөјөјөн өлтындан бөгладылар, өндөн сонра белинө минөб көтөнлөрө өөмтө сөөјрдөмөкдөр. Јө көрөк нөмуса бөгулуб дөзөсөн, јө дө өлөрлө өө өзүнүн бөрөбөр сүрүјүб бөјнуурулу-мөјнуурулу төкөсөн Күрө...

О, хөјли белөчө, өјөгы суда, фикри үзөглөрдө, өрхын көнөрөндө отурду. Күр тәрөфдөн өөб, бөбөрөлөрө јөнынын дөкдирө галхан тозлу-торпаглы јолда көлөн өтлылары көрмөдө. Чырчыламөлөрин сөси гулағына дүшдүјүндөн өтларын фынхырышлысы, узөнкөлөрнин чинкилтисиндө өјг. Тәлөтөлөрнө өөштмөдө. Бирчө оны һисс өтдө ки, күлө өчөлды, күрөјө говуду. Өјөглар